

UDK 929KraigherV.355.40(497.4)"19"

Prejeto: 25. 5. 2005

Podatki o dr. Vitu Kraigherju so bili državna tajnost

LJUBA DORNIK ŠUBELJ

mag., svetovalka direktorja, Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Podatki o življenju in usodi dr. Vita Kraigherja so bili označeni kot državna tajnost zaradi več razlogov. Iz njih je bilo mogoče spoznati zgradbo obveščevalne in varnostne službe, njene pristojnosti, njen nastanek in podrobnosti v zvezi s Kočevskim procesom leta 1943. Na partijski strani pa so bili nekateri do njega rezervirani zaradi njegove povezanosti z Lovrom Kuharjem in izkušnjami iz ilegalnega delovanja v tujini skupaj z Zdenko in Borisom Kidričem. Dr. Vito Kraigher je bil prav gotovo ena pomembnih osebnosti narodnoosvobodilnega gibanja in tudi eden tistih, ki so izgubili življenje na pragu svobode svojega slovenskega naroda, za katero se je bojeval.

KLJUČNE BESEDE: državna tajnost, obveščevalna služba, varnostna služba, kočevski proces, narodnoosvobodilno gibanje

ABSTRACT

THE DATA ON LL.D. VITO KRAIGHER WERE THE STATE SECRET

The data on the life and destiny of LL.D. Vito Kraigher were characterized as the state secret for a number of reasons. Those data made it possible to get to know the story of the intelligence and security services, their competence, beginnings and the details regarding the Kočevje process in the year 1943. On the partisans side some individuals were reticent because of Kraigher's close connection to Lovro Kuhar as well as his experience of illegal activity abroad carried out together with Zdenka and Boris Kidrič. LL.D. Vito Kraigher was certainly one of the outstanding personalities of the national liberation movement and one of those who lost their lives at the very threshold of the freedom of the people of Slovenia for which they had been fighting.

KEY WORDS: The state secret, Intelligence service, Security service, The Kočevje process, National Liberation Movement

Dr. Vito Kraigher je bil rojen 15. julija 1911 v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah.¹ Med drugo svetovno vojno je bil eden najpomembnejših voditeljev narodnoosvobodilnega gibanja, saj je posredoval zaveznikom pomembne vojaške informacije, ki so vplivale na potek vojaških operacij. Bil je član kolegija in kasneje centralne komisije Varnostno obveščevalne službe, zadolžen za vo-

jaško varnostno službo.² Kasneje je bil imenovan za glavnega javnega tožilca in v zadnji ofenzivi Nemcev na Primorskem 1. aprila 1945 ujet, izročen domobrancem in prepeljan v zapore ljubljanske politične policije; pri zaslišanju so ga mučili, potem pa je bil s skupino sojetnikov v noči s 3. na 4. maj 1945 v vasi Podsmrečje pri Turjaku likvidiran.

¹ Potrdilo 47/37 z dne 10. marca 1953. Za CK KPS ga je podpisala Vida Tomšič, AS 1546.

² Mag. Irena Mrvič, *Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije*, Ljubljana 1984, str. 16 in 17.

Ob izpolnjevanju vprašalne pole za člane Komunistične partije³ 10. marca 1945 je dal o sebi tele splošne podatke: "Dr. Kraigher Vito – Stanko, član KP,⁴ rojen 1911 v Sv. Lenartu v Slovenskih Goricah, po poklicu odvetniški pripravnik."⁵ Na vprašanje o poklicu staršev in o pripombah, ki so v zvezi z družino /je kateri izmed ožjih članov družine v službi sovražnika itd./, je povedal: "Oče Anton je notar, bil izgnan od fašistov iz Italije, nato v Jugoslaviji jugoslovansko orientiran, pred koncem Jugoslavije pa že pristaš KDG;⁶ mati Marija roj. Jaške, simpatizira s KP od leta 1934 dalje. Od l. 1942 je ilegalka v Ljubljani, ne aktivistka. Najstarejši brat Bojan je padel kot partizan o božiču leta 1943 pri Novem mestu. Prej je bil dolga leta komunist z izjemo zadnjih let od volitev 1938 dalje, ko je bil izključen iz partije; mlajši brat Sergij je sekretar

mariborskega okrožja, sestra Živa pa članica OK⁷ Severno primorskega okrožja. Oče je sedaj begunec v Beogradu, kjer živi tudi polbrat Mitja, za katerega mi ni znano, kaj je. V službi okupatorja ni nihče od članov družine."

Na šesto vprašanje: "Opis osebne in politične preteklosti pred vstopom v KPS /si pripadal kaki drugi politični grupi in kateri/ in razlog, zaradi katerega si se odločil za vstop v KP. Opiši točno osebno in družinsko življenje." Predstavil se je takole: "V srednji šoli sem bil jugoslovansko orientiran pod vplivom "Jutra". Ko sem se na univerzi začel globlje zanimati za politiko, sem se vpisal v "Triglav" in šel z njim razvojno pot preko slovenoborstva⁸ v marksizem – leninizem. Ta razvoj sem zaključil v jeseni 1933 in od takrat dalje intenzivno študiral Marxa – Engelsa. Manj Lenina in Stalina. V začetku l. 1934 sem kot član "Triglava" vstopil v študentovsko življenje na ljubljanski univerzi in bil izvoljen marca istega leta za predsednika "Triglava", ki pa je bil čez teden dni razpuščen. Iz "Triglava" sem prešel v partijsko organizacijo na univerzi in se aktivno udeleževal njenega življenja in akcij do jeseni, ko sem radi priprave za drugi izpit pasiviziral še do maja 1935, ko sem položil izpit iz prava. V tem času sem bil član "Mladega Triglava." Jeseni 1935 sem vstopil v službo kot odvetniški pripravnik pri dr. Vaupetiču Ladu in bil politično neaktiven. V januarju 1936 pa sem vstopil v brezplačno sodno prakso na sodišču v Ljubljani ter se zopet aktiviziral, bil vključen v pravniško celico skupno s tovarišem Krivicem Vladom in Klemenčič Jožetom. Takrat sem delal skupno s tovarišico Vido Tomšičevo pri akcijah za izboljšanje pogojev političnih jetnikov v Sremski Mitrovici. V tem času sem postal sotrudnik "Sodobnosti", v katero sem pisal članke o položaju slovenskega delavstva in o delovnem pravu. Januarja 1937 sem vstopil kot odvetniški koncipient dr. Reimana v Mariboru, kjer nisem našel stika s partijsko organizacijo, ker je takrat ravno zapustil Maribor Leon Novak in bilo razpuščeno veliko društvo "Mladih intelektualcev". V jeseni istega leta sem odšel kot štipendist francoske vlade v Pariz. Štipendijo sem dobil na podlagi svojega sodelovanja v "Sodobnosti" s posredovanjem dr. Vilfana Jožeta in dr. Vogelnika ter Petreta. V Parizu sem bil formalno vpisan na univerzo, dejansko pa sem se najbolj zanimal za politični razvoj Francije in Ljudske fronte. Bil sem v stalnih stikih s tamošnjimi slovenskimi komunisti, zlasti s Prežihovim Vorancem. Ustanovili smo slovensko društvo v Parizu, v katerem

³ Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I (prej arhiv CK ZKJ), fond AS 1546, mapa Vito Kraigher. Z rdečim žigom je označen ARHIV CK ZKS in DRŽAVNA TAJNOST. Spada v MŽ (mapo življenjepisov), št. 26. Zraven je pripis s črnilom "Izdajati samo z dovoljenjem predsednika ali sekretarja CK ZKS". V mapi sta dve vrsti gradiv: partijska biografija in sekundarno gradivo, ki je označeno z oznako 302–2/ZA, kakor je bilo označeno gradivo, ki je zdaj v fondu Arhiva Republike Slovenije v AS 1931 Republiškega sekretariata za notranje zadeve. V njem je več vrst gradiva. V zadnji podmapi, ki vsebuje zapisnike zaslišanj na ljubljanski politični policiji, ki je zasliševala dr. Vito Kraigherja potem, ko je bil ujet v zadnji ofenzivi na Primorskem, je tudi njegov dnevnik. V dnevniku od odhoda na Primorsko dalje (od 10. III. 1945) navaja: "10. III., sob. pop. odhod v Črnopolje. Konferenca onih, ki odhajamo. Referat Janeza o zun. pol. položaju in Jože o položaju na Primorskem. Slovo od Marjete. Domov. Z Doretom v Semič kamufilirat arhiv. Nato pri Mižeku slovo. Zvečer izpolnjevanje partijske pole z Nuško." Gradivo nosi tudi oznako 085168. Pod to oznako ga najdemo v mikrofilmih Sove, serija U. Dnevnik je ohranjen v rokopisu na treh na obeh straneh popisanih lističih in teče od 10. 3. 1945 do 31. 3. 1945. V pretipkanem izvodu na šestih straneh, ki pa je ohranjen le polovično – spodnja polovica je odtrgana – so ob strani razjasnjena imena: Janez – Boris Kraigher, KPS, Joža – Lidija Šentjunc, KPS Marjeta – Zdenka Kidričeva, Dore, ing. Edo Mihevc, Mižek, pravo ime Doretov pomočnik, Nuška Gerbec. Pojasnilo je napisano na enak način kot pri zaslišanju Leopoldine Mekina. To kaže na iste zasliševalce in je delo referentov ljubljanske politične policije. Podatki ustrezajo resnici, razen za Mižka, ki ni pravo ime, ampak je vzdevek ing. Cirila Mravlje. V tekstu je pripis s svinčnikom "ing. Mravlja".

⁴ Komunistične partije.

⁵ Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične partije je natipkan, na prvi strani je pripis z rdečim svinčnikom "Padel! Spomladi 1945 na Primorskem" in pripis z navadnim svinčnikom – beseda padel je prečrtana in pripisana "Ujet", spodaj pa s svinčnikom datum "5. 5. 1945 na Pavjaku". Na zadnji, tretji strani je lastnoročni podpis dr. Vito Kraigherja in dotipkan datum 10. 5. 1945, ki pa ne ustreza resnici, saj je bil Kraigher ubit v noči od 3. na 4. maj 1945 na Turjaku. Datum najbrž pomeni vložitev v partijsko evidenco neposredno po osvoboditvi.

⁶ Kmečko delavsko gibanje.

⁷ Okrajni komite.

⁸ Izraz "slovenoborstvo" izraža Kraigherjevo nacionalno zavednost, saj je bil sin družine, ki se je po priključitvi dela slovenskega nacionalnega ozemlja Italiji po prvi svetovni vojni preselila v Jugoslavijo v Maribor in vključila v narodno zavodne organizacije.

sem sprovajal linijo Partije, takrat linija Ljudske fronte. Bil sem izvoljen tudi v častno razsodišče jugoslovanskega akademskega društva v Parizu in kot tak sodeloval pri čiščenju ovaduhov poslaništva iz društva in ob okupaciji Avstrije prišel s celim društvom radi njegovega javnega nastopa proti Stojadinoviću na nekem zborovanju v Parizu, v konflikt z jugoslovanskim poslaništvom. V tem času sta dospela v Pariz Boris in Zdenka Kidrič, s katerima sem se tesno povezal in delal v navedenih društvih po direktivah Borisa Kidriča, ki je za ožji krog jugoslovanskih študentov vodil tudi kurz iz leninizma. Takrat sem začel tudi študirati Zbrana dela Lenina in Stalinova Vprašanja leninizma. Po povratku v Maribor v jeseni 1938 sem se takoj vključil v partijsko organizacijo mariborskih pravnikov, skupno s Štefanom Kovačem in Juletom Gabrškom (popravljen ob robu: Gabrovškom). Celica je delovala pod vodstvom Leona Novaka in kasneje Miloša Zidanška. Udejevali smo se med mariborskimi intelektualci, predvsem na osnovi borbe proti nacistični nevarnosti ter politično v okviru KDJ. Za volitev 1. 1938 sem sodeloval tudi v volilni kampanji za naše kandidate na Mačkovi listi in bil zastopnik liste na enem mariborskih volišč. Takrat sem sodeloval tudi s članki napredne vsebine v mariborskem "Večerniku", poleg tega pa tudi v "Sodobnosti" in v "Ljubljanskem Zvonu". Poleti leta 1940 sem prišel v Kranj v pisarno dr. Vilfana Jožeta, postal član celice tovarne "Jugobruna". V Kranju sem se udeležil tudi prvega kurza VKP/b/⁹ pod vodstvom Borisa Žihlerla. V začetku leta 1941 sem šel radi polaganja advokatskega izpita v Ljubljano in bil član celice na sodišču, skupno s tovarišem Alešem Beblerjem, Žiberno Jožetom, Ravniharjen Jožetom in Šegedinom Jožetom. Konec februarja sem bil mobiliziran in sem zlom Jugoslavije doživel v Virovitici, se srečno vrnil v Ljubljano ter se takoj vključil v partijsko organizacijo na sodišču in v OF, ko sem bil pa zaposlen na anagrafu, pa v partijsko celico tam skupno z Žigo, sekretarjem Obkoma na Primorskem in tov. Majhnom, učiteljem. Jeseni 1941. sem bil nato po nalogu CK vključen v ljubljansko policijo VOS-a, ki se je po odhodu CK iz Ljubljane pretvorila v CK VOS in imel v nji ves čas vojaško obveščevalno.

Leta 1937. sem se oženil z Emico, roj. Kreps, tedaj medicinko in simpatizerko KP od leta 1933 dalje, ki se je udejevala tudi v "Triglavu", bila prva predsednica "Mladega Triglava" in članica zagrebškega "Triglava", vendar se tam radi polaganja izpitov pasivizirala, pozneje pa radi otrok /1941/. Leta 1942 je šla v ilegalo obenem s prvim otrokom in rodila drugega. Poleti 1943 je prišla kot zdravnica v partizane ter bila v začetku 1944 sprejeta v Partijo. Najin zakon je srečen.

Vito Kraigher

Žena Emica, roj. Kreps, je član KP, zdravnica pri naših ranjencih v Bariju. V Ljubljani sta dva otroka štiriletni Matjaž in dveletna Alenka ilegalna.

Drugo poglavje vprašalne pole se nanaša na partijsko biografijo. V njem je zapisal, da je postal član KP v začetku leta 1934 v organizaciji na ljubljanski univerzi. V letih 1935 in 1936 se je pasiviziral, deloval s presledki v posameznih akcijah za politične jetnike, zato ker je bi brat Sergej zaprt. Ponovno se je organiziral jeseni 1938 v pravniško celico v Mariboru. V KP sta ga leta 1934 sprejela Bojan Kraigher in Vlado Škerlak, leta 1938 pa Leon Novak. Kandidat pred sprejemom ni bil, prav tako pred vstopom ni bil član SKOJ-a. Delal je v kulturnem društvu "Triglav", na Univerzi v Ljubljani v "Mladem Triglavu", v Slovenskem in Jugoslovanskem akademskem društvu v Parizu, nato pa v Mariboru s predavanji na ljudski univerzi v Studencih. V okviru KDG se je leta 1938 udeležil volilne kampanje. Leta 1943 je bil sekretar celice oddelkov glavnega štaba NOV in POS od decembra 1943 do februarja 1944.

V zvezi s funkcijami v OF, narodni oblasti in vojski pa je navedel, da je bil član VOS-a, odgovoren za vojaško obveščevalno službo. Tako je bil načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS od julija 1943 do februarja

⁹ Vse ruske komunistične partije boljševikov.

1944, nato načelnik obveščevalnega oddelka odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS (do 12. 3. 1944), ko je postal glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS – to je ostal tudi v času izpolnjevanja vprašalnika. Bil je tudi član študijske komisije pri predsedstvu SNOS. Udeležil se je okrožne partijske konference v Kranju (jeseni leta 1940; vodila jo je tov. Vida Tomšičeva) ter partijskega posvetovanja nekdanje Ljubljanske pokrajine ob binškoških (leta 1944). Na vprašanje, kako so njegovo delo ocenili nadrejeni forumi je odgovoril, da je v stari Jugoslaviji veljal za oportunisto, ki se za marksizem leninizem zanima le teoretsko. Res se je popolnoma vključil v delo partije šele v obdobju OF. Jeseni leta 1942 je bil prav zaradi te oportunistične preteklosti odklonjen kot član poverjenišтва za Ljubljano, v katero bi moral priti en član CK VOS-a. Zaradi nerednega plačevanja članarine mu je dala leta 1939 partijska organizacija v Maribor partijski opomin. Kazen mu je sporočil Milan Židanšek. Ob razpustitvi "Triglava" leta 1934 je bil kot njegov predsednik aretiran, zaslišan in takoj nato spuščen na svobodo. Za zaključek tega poglavja se je moral sam oceniti. Vprašanje je bilo: "Kakšno mnenje imaš sam o svojih kvalitetah, slabostih, delu in značaju?" Nanj je odgovoril: "Partiji sem danes predan. Skušam vestno izpolnjevati naloge, ki mi jih nalaga, sem discipliniran. Masovik nisem bil nikoli, kar je slabost mojega dela, ki izvira iz intelektualne zaprtosti vase, ki je še do danes nisem premagal. To daje pečat vsemu mojemu delu v partiji. Samokritičen sem do gotove meje postal šele pri odgovornem delu CK VOS-u. Preje je bila ena glavnih mojih slabosti, da sem kritiko slabo prenašal."

Tretje poglavje vprašalnika se nanaša na sodelovanje v partizanskih bojih. V partizansko formacijo je vstopil v začetku julija 1943 kot načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS po sklepu partije. Borec ni bil, ampak načelnik obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in POS.

Četrto poglavje vprašalnika se nanaša na raven izgradnje in tako je na vprašanje št. 25: "Kako obvladaš marksistično-leninistično teorijo" odgovoril: "Preštudiral sem Marxov Kapital in večino njegovih drugih del. Ravno tako vsega Engelsa ter prebral vse zvezke kratke izdaje Leninovih zbranih del, Stalinova vprašanja leninizma, Nacionalno in kmetško vprašanje, zgodovino VKP/b/. Kot pravnik sem se podrobneje bavil tudi z marksističnim pravoznanstvom, predelal Pachuhaninovo Pravoznanstvo in marksizem, sovjetsko ustavo, razne sovjetske zakone /Obči državljanski zakonik, kazenski zakonik, zakonik o družini in druge/ ter vso partijsko literaturo, ki je izšla v teku osvobodilne borbe." Leta 1938 je v Parizu obiskoval tečaj o leninizmu, ki ga je imel Boris Kidrič, leta 1940 pa je tečaj iz VKP/b/ v Kranju, ki ga je imel Boris Žiherl.

Zadnje vprašanje, na katero je odgovarjal, se je nanašalo na strokovno znanje in predizobrazbo. "Sem pravnik, doktor prava z dovršeno srednjo šolo in pravno fakulteto ljubljanske univerze ter enim letom študija v Parizu. V Stari Jugoslaviji sem se specializiral za delovno pravo, o čemer sem pisal v "Sodobnosti" in "Ljubljanski zvon" ter mariborska Obzorja serijo člankov. V času osvobodilne borbe in izgradnje narodne oblasti sem se poglobil v naše novo nastajajoče pravo, pri katerega ustvarjanju tudi sodelujem kot član študijske komisije. Govorim slabo nemško in francosko, razumem toliko, da lahko berem angleščino, ruščino in italijanščino." Sledita še lastnoročni podpis in datum 10. 5. 1945.

V povojnih objavah popravljene biografije so izpuščali podatek, da je bil kot štipendist francoske vlade dve leti v Parizu.¹⁰ Prav tako so izpuščali podatke o prekinitvi članstva v partiji.

Drugi dokument, ki ga navajam v celoti, je Kraigherjevo zadnje pismo iz Primorske, ki ga je pisal Lidiji Šentjunc 26. 3. 1945.

"Draga Joža!

Stvari, za katere si me prosila (fotografije) Ti žal ne morem poslati, ker ves čas, kar smo tu, hajkamo in niso dostopne. Le en dan počitka smo imeli v Cerknem, ponoči pa je bil alarm in pokret. Sedaj smo spet nad Vipavsko dolino, v neposredni bližini so borbe, hudega nam pa ni, kljub vsemu. Delo je seveda hajkanju prilagojeno. Večina ljudi je prišla v posamezna okrožja, tako da smo odseke reducirali na 9 ljudi, ki jim načeljujem jaz. Vse ostalo odhaja v okrožje. To je bila zelo potrebna operacija, ker je bil tuk. aparat že silno zbirokratiziran in odtrgan od terena. Sedaj se bo imel spet priliko zblizati pomnožen z ljudmi, ki so prišli iz B. k.¹¹ in ki so tudi večinoma odšli na teren. Ker pošta že odhaja, zaključujem. Pozdravi vse tovariše!

Pozdrav Vito".¹²

O samem zajetju Vita Kraigherja je v gradivu priložen časopis Slovensko domobranstvo, v katerem je bila objavljena vest o tem, da so ga pripeljali v Ljubljano.¹³ "V zapore ljubljanske policije so pripeljali te dni iz Gorice voditelja zloglasne komunistične organizacije VOS Vita Kraigherja. Ujeli so ga Nemci v čistilnih akcijah na Goriškem. Najprej se je izdajal za angleškega častnika, pa so ga kmalu spoznali in razkrinkali. Bil je prepričan, da ga bodo nemške oblasti zamenjale s kakim nemškim ujetnikom in da se

¹⁰ Pripombe k popravljeni biografiji Vita Kraigherja.

¹¹ Bele Krajine.

¹² Pismo je ohranjeno v prvi podmapi v posebnem ovoju v fotokopiji, v spremnem dopisu na ovoju datirano s 23. marcem 1945 in s pripisom, da izvirnik hrani tov. Lidija Šentjunc – posredovan zgodovinskemu arhivu CK ZKS 7. 4. 1971.

¹³ Slovensko domobranstvo, leto II, številka 17.

bo zmazal. Bil pa je zelo presenečen. Nemška oblast ga je izročila ljubljanski policiji. Pri njem so našli važne dokumentarne listine.

Tako sedi zdaj v ljubljanskih zaporih eden največjih komunističnih zločincev in organizatorjev morij po vsem Slovenskem.

Viktor Kraigher je bil tudi organizator skoraj vseh morij po ljubljanskih ulicah v letih 1942–1943. Bil je na čelu partijske trojke, ki je s Kardeljem in Šentjurčevom določevala in izvajala umore. Sedaj kazni ne bo ušel!"

V prilogi gradiva je dopis Marjana Orožna, republiškega sekretarja za notranje zadeve, z dne 16. 12. 1975 predsedniku CK ZK Slovenije tovarišu Popitu:¹⁴ "V skladu z našim dogovorom pošiljam v prilogi mapo z arhivskim materialom o Vitu Kraigherju. Mapa je bila shranjena ločeno od ostalega arhiva v blagajni republiškega sekretarja. Prosim, da njen prejem v imenu CK nekdo potrdi. Potrdilo nam je potrebno za arhivsko dokumentacijo."

Na posebnem listu sledi popis gradiva v mapi V. Kraigher:

1. zaznamek brez podpisa in datuma, da je del gradiva iz mape pri tov. Borisu Kraigherju,
2. katerim tovarišu Maksu pošilja material o V. Kraigherju,
3. pismo tovariša Mitje Ribičiča, datirano 23. 3. 1955, s katerim tovarišu predsedniku pošilja material za V. Kraigherja,
4. zabeležka v rokopisu (foto št. 0002292) o stanovanju Vita K. in sorodstvu,
5. trije listi rokopisa z naslovom "Dnevnik do odhoda na Primorsko (od 10. 3. 1945) foto št. 085166, 085167, 085168, 085169, 085170, 085171,
6. prepis "Dnevnika" pod zap. št. 5 v 2 izvodih,
7. zapisnik o zaslišanju, sestavljen v političnih zaporih uprave policije v Ljubljani, dne 24. 4. 1945 – dr. Vito Kraigher – "Marjan" – "Bri-gita" – "Stanko", 8 strani – foto št. od 085152 do 085159,
8. dodatno zaslišanje o kočevskem procesu v političnem oddelku uprave policije v Ljubljani 22. 4. 1945 – Vito Kraigher, "major Stanko", 6 strani, foto št. od 085160 do 085165,
9. podatki ljubljanske policije o pripadnikih VOS oz. funkcionarjih v NOB od foto št. 085172 do 085177 (6 strani),
10. neizpolnjen formular o prijavi zasebnega orožja,
11. dodatno zaslišanje Vita Kraigherja "majorja Stanka", (2 strani) foto št. 085178 in 08517,
12. zabeležka s podatki v izvlečku o Vitu K.¹⁵

Popisu sledijo dokumenti z zaporednimi številkami 1, 2, 3, 4 in 5, dokument št. 6, ki naj bi

bil prepis dnevnika, pa je ohranjen le kot pretrgan ostanek polovice enega prepisa v polovici strani formata A4. Dokumenta št. 7 in 8 sta v celoti ohranjena, na zapisniku z dodatnega zaslišanja o kočevskem procesu je tudi podpis zasliševalca (nečitljiv) in Vita Kraigherja na straneh 5 in 6. Dokument št. 10 je v nemščini in je na koncu. Dokument št. 11 je v gradivu, a ni oštevilčen, zap. št. 11 pa ima oštevilčen dokument, ki je v popisu označen s številko 12.

V nadaljevanju navajam nekatere v popisu omenjene dokumente.

Dopis Mitje Ribičiča z dne 23. 3. 55: "Tovarišu predsedniku!¹⁶ V prilogi pošiljam material za Kraigherja Vita. V prvi mapi je zapisnik o njegovem zaslišanju in referat o mučenju v ljubljanskih zaporih, ki je bil napisan za Komisijo za ugotavljanje zločinov; v drugi mapi je material Šmajdovega arhiva¹⁷ iz katerega smo napravili izvleček tistih podatkov, ki se nanašajo na Vita Kraigherja.

Zapisnik zaslišanja se je nahajal v arhivu Uprave UDV in ga poznajo: tov. Šilih,¹⁸ Ribičič¹⁹ in Kulovčeva.²⁰ Splošno glede njegovega obnašanja pa je precej razširjeno. Mnogi naši operativci in referati to poznajo iz drugih materialov, zlasti pa to sklepajo iz dejstva, da se Vita K. po osvoboditvi ni populariziralo in ni bil imenovan za heroja, čeprav se je v tem smislu zbiralo podatke po liniji ZB. Tov. Švent,²¹ ki najbolje pozna materiale ljubljanske provale²² in zaslišanja politične policije je mišljenja, da je Vito K. priznaval tiste stvari, ki so bile jasne, da pa je v mnogih stvareh policijo dezinformiral (na primer ni povedal za Deda²³ – zveza z Rusijo), prav tako ni povedal za Vrečarja²⁴ in Gvardjančiča²⁵ in druge agente VOS-a v Ljubljani.

¹⁶ Boris Kraigher, od 1946 do 1953 minister za notranje zadeve LRS, nato predsednik IS LRS.

¹⁷ Dr. Albin Šmajd.

¹⁸ Niko Šilih, minister za notranje zadeve leta 1953.

¹⁹ Mitja Ribičič, minister za notranje zadeve 1954 do 1958.

²⁰ Vida Kulovec.

²¹ Bogdan Švent.

²² Vdor v ljubljansko organizacijo OF januarja 1945, pripisan izdaji Leopoldine Mekina; o tem so pisale zapornice v reviji *Borec*, št. 12, letnik XXXVIII, leta 1985; mag. Lojz Tršan, *OF v Ljubljani, Organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*, str. 163 do 185 in v delu *Razbitje OF in partije v zadnjem obdobju nemške okupacije*, objavljeno v: *Viri*, št. 10, izdalo ADS leta 1996 ter Vera Hutar, *Žrtvovana; zamolčana resnica o Leopoldini Mekini, Dolenjska založba, Novo mesto 1998*. Prav tako je ljubljanska provala omenjena v moji knjigi *Ozna za Slovenijo*, str. 82 do 142, ki jo je izdal ARS 1999.

²³ Ded je bila oznaka za Kominternu, ki so ji pošiljali depeše v Moskvo; ohranjeni so v v ARS, Oddelek I.

²⁴ Anton Vrečar, zaposlen na ljubljanski politični policiji, informator VOS-a.

²⁵ Albin Gvardjančič, stražnik na ljubljanski policiji, vključen v OF.

¹⁴ France Popit.

¹⁵ Popis je datiran s 16. 12. 1975, vendar ni podpisan niti ožigosan. Pred zaključkom je pripis "Potrjujem prejem mape z gornjo vsebino".

- 2 -

085179

za drugega ne vem.

9./ Ali je bil kočevski proces proti vaškim stražam in Mihajlovičevcem?

Odg. Proti obojim.

10./ Ali so bili med obsojenci streljani tudi zapeljanci, ki sino priznavali krivde?

Odg. Na kočevskem procesu ne, pač pa pozneje med nemško hajko.

11./ Ali veste, da so streljani umirali z vzkilom: Živela Jugoslavija?

Odg. Vem da so nekateri, zlasti oficirji umirali s tem vzklikom.

12./ Ali veste, katera je bila zadnja želja Marjana Strnišarja?

Odg. Njegova zadnja želja je bila, da bi bil streljan z jugoslovansko Mauserico. To mi je pravil komandant VOS bataljona "Albin", bivši varnostnik /likvidator/ v Ljubljani.

13./ Koliko je bilo streljanih ljudi izven kočevskega procesa?

Odg. Po moji sodbi 200, ne vštewši tiste, ki so bili ustreljeni dva dni po končani bitki na Turjaku v Vel. Laščah in tisti, ki so bili ustreljeni med nemško hajko pri Grčaricah.

14./ Zakaj javnosti še do danes ni bilo javljeno število teh justifikacij?

Odg. Objava teh podatkov se nikdar ni obravnavala v naših krogih.

15./ Zakaj so bili med nemško hajko ustreljeni ujetniki, kateri so bili že prej določeni za celo?

Odg. Ker/to zahtevajo pogoji partizanske borbe.

16./ Ali vam je znan odlok IČOF, naj se likvidirajo vsi ujetniki, ki so bili na prisilnem delu in ki ga je partizan Črtalič iz Zameškega pri Črnomlju sporočil tistim jetnikom, ki so na to pobegnili?

Odg. Ne, ker sem se takrat nahajal bolan v naši bolnici v Rogu.

17./ Zakaj ste s kamoflažo grobov v Jelendolu in Grčaricah hoteli prikriti justifikacije?

Odg. Da se prepreči event. manifestacije na grobovih žrtev.

18./ Kdo je streljal jetnike-in obsojence?

Odg. Člani VOS bataljona, ki so vsi partijci in jim je bila ta naloga poverjena, ker so politično najbolj zgrajeni in konspirativni.

Prebrano-prav:

Fred menčj: *V. Kraigher Vito*

Zapisnik zaslišanja dr. Vita Kraigherja na politični policiji v Ljubljani
pred izvršitvijo likvidacije na Turjaku.

Drege Jože!

26. III. 1945.

Stvari, za katere se pravi (fotografije) Ti još
 ne morem poslati, ker ne vem, kaj mis-
 lu, kaj kamo in kako dostopne. Če mi daš
 pošto, mislil bom v Ljubljano, pravi pa je
 že bil alarm in polovica. Sedaj mislil
 Vipava dolina, v neposredni bližini polje,
 kudega name pri mi, kjer vem.
 Vela je menda kaj kamo fotografirano. Večina
 ljudi je odšla v francoske okrajne, tako
 da smo ostali vidnevali me 9 ljudi; ki
 jim preživimo jaz. Vse ostalo odlože v
 okrajne. To je bila zelo potrebna operacija,
 ker je bil tukaj aparat je bil zbirati
 zbirati in odložen ostal terenski. Sedaj je
 to čim prej potrebno prejeti poročila
 z ljudmi, ki so pršli z B. K. in ki so
 tudi računane odšli na terenu.

Ker prava je odlože, zopustim.

Pravno se tovanje!

Pravno Vito

Vito Kraigher

Po podatkih tov. Zdenke²⁶ in Ivota²⁷ se je najboljše obnašala Neda Gerziničeva²⁸ in Kante.²⁹ Tiste, ki so se slabo obnašali smo imeli v preiskavi (Erceg,³⁰ Škodlarjeva,³¹ Maro Kraljevo pa smo zaslišali)."

Z zaporedno številko 11 (v popisu pa 12!) je označen dokument: Zabeležka s podatki o Vitu K. Prva navedba je prepis rokopisnega dokumenta, navedenega z zap. št. 4: "Vito K. stanuje Žitkova 14, "Vila Vlasta" v Rožni dolini – vsaj stanoval je tam. Ima dva brata : Bojana in Sergeja. Uroš in Dušan pa sta Vitova bratranca. Milan".

Naslednja navedba: "Zdravnik Kraigher in sinovi (5 po številu), Trnovski pristan 14 (na dvorišču) so vsi hudi aktivisti. Glavno zvezo s Kidričem drži Vito Kraigher (partizanska legitimacija 501) – šef obaveštajne službe. Šentjura Lidija – omožena Kraigher, psevd Julka – nevarna aktivistka, vodi akcijo za odkritje Mihajlovičeve skupine."

Sledi že citirana navedba iz "Slovenskega domobranca" o zajetju Vita Kraigherja. Naslednja navedba pa razkriva, kdo je Kraigherja zasliševal: "Mihelič dr. Jože, diplomirani pravnik, stanujoč v Ljubljani, rojen cca 17. leta. Na oddelek je prišel poleti 1944 in bil nameščen kot referent v rajonu Center I. Znano je, da je bil izmed glavnih zasliševalcev koncem leta 1944

odkritega okrožja OF za Ljubljano. On je tudi zasliševal dr. Vita Kraigherja ter skušal prijeti njegovo 4-letno hčerko, da bi potom nje izsilil kake izjave iz dr. Kraigherja. Napravil je vtis zagriženega klerikalca.

Referat za rajon Center I. Tu je bil najprej referent komisar dr. Krivec Jože. Sem so bili dodeljeni še naslednji agenti: Petek Ljubo, Dolinar Jože, Pestotnik Slavko, Rigler Dušan. Dolinar je bil tu od maja 1944, ko je bil premeščen na ekspozituro Velike Lašče. Kratek čas začetkom (1943) je bil tu tudi Pirnat Marjan, pa je kmalu pobegnil v Švico, pomladi leta 1944. Koncem poletja 1944 je bil tu tudi kratek čas Vuga Zvonimir, ki je bil prestavljen na ta oddelek od stražniškega zbora. Takrat je prišel sem tudi agent Zakrajšek, ki je bil spomladi 1945 prestavljen na neko ekspozituro na Primorskem, baje v Cerknico. Dokler je bil referent dr. Krivec, je bilo odkrito nekaj kvartov. Večkrat se je videlo v tem referatu kake zaplenjene brošure, letake, slike in razno literaturo, ki so jo med drugim našli enkrat pomladi 1944 nekje v Kolodvorski ulici v Ljubljani. Ko je Krivec poleti 1944 postal Lohov namestnik, je postal referent Petek Ljubo. On je bil pred tem najbolj agilen agent v vsem referatu. Ko je postal referent, je kmalu odkril OF, rajonski odbor center I. Petek je tudi verjetno začetkom 1944 odkril organizacijo bančnih uslužbencev, ter zasliševal blagajnika za okrožje Kneza (tiskarnarja iz Kamnika). Koncem jeseni je prišel za referenta komisar dr. Mihelič Jože (Franc). Slednji je sodeloval pri zasliševanjih koncem leta 1944 odkritega okrožnega odbora OF in rajonskega komiteja (ali okrožnega komiteja KP). Sodeloval je tudi pri zasliševanjih pokojnega Kraigher Vita. Petek je bil takrat, ko je prišel za referenta komisar dr. Mihelič premeščen za referenta v referat Center b.

Znani črnorek je bil tudi policijski poročnik Hlebec v Ljubljani, ki je s svojim likvidatorskim vodom dal odpeljati iz ljubljanskih zaporov tik pred osvoboditvijo 16 vidnih aktivistov OF iz Ljubljane, med njimi major Kraigher."

Nedatiran in nepodpisan list se končuje s podatkom "11. 4. Živ (4) in P: 1. Ovra: Oris plus Vito Kraigher (žena ing.).³²

V zvezi z zapisniki o zaslišanjih, sestavljenimi v političnih zaporih uprave policije v Ljubljani, sta obe dodatni zaslišanji v zvezi s ko-

²⁶ Zdenka Kidrič.

²⁷ Ivo Svetina.

²⁸ Nedi Gerzinič je posvečena že omenjena številka Borca. Naslov je *Prispevki k življenjepisu Nede Gerzinič. V spomin ljubljanskim aktivistom Osvobodilne fronte in komunistične partije, ubitim pred štiridesetimi leti na Turjaku.*

²⁹ Dr. Vladimir Kante, šef ljubljanske politične policije, informator VOS, obešen februarja 1945 v ljubljanskih zaporih. Svoje spomine nanj je napisala Danica Lovrečič v reviji *Borec*, št. 4, 5 in 6 leta 1991 ter "Iskanje resnice o dr. Kantetu", *Borec*, št. 11, letnik 1988, str. 1021 do 1096.

³⁰ Ivan Erceg, katerega zapisnik in zaslišanje je bilo po mnenju nekaterih podlaga za vdor v ljubljansko OF.

³¹ Nina Škodlar, obsojena po vojni skupaj z možem Cirilom Škodlarjem; proces je bil razveljavljen 1992.

³² Po Ribičičevi navedbi gre torej za izpise iz Šmajdovega dnevnika, ki so dovolj natančni, kar zadeva ljubljansko politično policijo in vlogo, ki sta jo imela dr. Jože Mihelič in poročnik Hlebec v usodi dr. Vita Kraigherja. Zadnja navedba pa je nepravilno transkribirana, saj gre za Onisa in ne Orisa, italijanskega generala, pri katerem je žena dr. Baltiča Meri, ki je bila njegova intimna prijateljica, iskala informacije o zaprtih in z njimi seznanjala VOS oz. Vita Kraigherja, ki je opravljal vojaške obveščevalne naloge v VOS-u.

čevskim procesom datirani z 22. 4. 1945. Obe sta tudi podpisani – prvo sta podpisala tudi zaslisevalec Mihelič in zaslišanec, obsežnejši zapisnik, z naslovom Kraigher dr. Vito "Marjan" – "Brigita" – "Stanko", datiran 24. 4. 1945, ni podpisan.

Posebno podmapo z oznako 302–2/ za predstavlja gradivo, ki je bilo sestavni del gradiva Zgodovinskega arhiva RSNZ, ki je s to oznako označeval zbrane življenjepise članov Narodne zaščite, VOS-a in OZNE, ki so padli pri opravljanju dolžnosti in so jih prvič zbirali po nalogu Zveznega sekretariata za notranje zadeve za objavo v zborniku "Padli – nepremagani", ki je izšel ob dvajseti obletnici ustanovitve OZNE maja 1964. Mnoge življenjepise so zbirali še kasneje, vsi pa tudi niso bili objavljeni. Na mapi je list s pripisom: "Lovro Kuhar in ostali – po nalogu L. Šentjura hranjeno v zgod. arhivu (izročila M. Ševerkar). V dopisu je Janez Zemljarič, namestnik republiškega sekretarja, pisal Francetu Popitu, predsedniku CK ZKS, 14. 1. 1976: "Naknadno smo dobili v arhivu VOS še novo dokumentacijo o Vitu Kraigherju, ki vam jo posredujemo. Našli smo tudi gradivo za Ivana Regenta, Prežihovega Voranca in Dušana Kermaunerja, ki ga bomo dostavili naknadno."

Popis gradiva iz mape Vita Kraigherja ne ustreza več vsebini mape, zato ga ne navajam. Vsebovala pa je poleg slik sekundarno gradivo o Vitu Kraigherju. Ohranjen je tudi del zaslišanja, ki je bil očitno podlaga za pisanje zaključnega poročila na upravi policije, v katerem navaja Kraigherjeve izjave v tretji osebi in je očitno bilo pridobljeno med mučenjem na zaslišanjih. Nanaša se na sestavo VOS in VDV, radijske zveze, telefonske zveze, zaledno vojsko, Kominterno, vojaške zamenjave in Kraigherjevo mnenje o

Srbih in domobrancih. Tako je o Kraigherjevem mnenju o Srbih in domobrancih zapisano: "Trdi, da so mu sicer obojni sovražniki, vendar ljubši domobranci, ki imajo za svoj protikomunistični boj vsaj neko podlago, ki je njihova katoliška miselnost, po kateri je komunizem zlo. Srbi pa niti tega nimajo, zato so čisto navadni okupatorjevi hlapci."

Za konec pa še njegove navedbe o Kominterni: "Po njegovem mnenju je bila Kominternena dejansko razpuščena. Vzroki razpusta so:

1. Zunanjepolitična konstelacija je danes taka, da so Rusi in Angleži pač vojaški zavezniki. Do razpusta Kominterne je vse komunistične stranke po svetu vodila Kominternena. To pa Angležem nikakor ni bilo všeč, kajti čutili so preveliko moč Kominterne na političnem polju. Bilo je radi tega tudi nekaj sporov. Stalin je uvidel, da bi to utegnilo pripeljati še do večjih sporov, kar pa zaradi začasnega zavezništva ne bi bilo oportuno. Zato je bila Kominternena razpuščena.

2. Poleg tega so se posamezne, zlasti pa KPJ, pokazale dovolj močne, da same izvedejo socialno in politično revolucijo v svojih državah, brez posebnih direktiv Kominterne.

3. Borba KP je v posameznih državah dobila povsem nacionalen značaj, dočim je Kominternena zasledovala nek internacionalizem in je bila zato ovira nacionalnim težnjam narodov. Tudi iz tega razloga je morala biti razpuščena.

Na vprašanje, ali kljub razpustu Kominterne še dobiva KP direktive iz Moskve, ne da odgovora. Trdi pa, da bo nujna ustanovitev nove Kominterne, in to po končani vojski; je skoraj neizbežna nova razredna borba, ki pa mora biti nujno vodena po enotnih direktivah."